

GERGELY JENŐ

A keresztény egyházak és az izraelita felekezet autonómiája

Az egyházi autonómiák jellege

Az egyházi autonómiák a reformáció korában keletkeztek, kiteljesedésük azonban a polgári korra tehető.¹ Az 1947/48-tól kialakuló állampartí rendszerben az egyházak autonómiája elsorvadt, formálissá vált, gyakorlatilag nem működött. Ezek is osztoztak a többi autonómia sorában, hiszen már létezésük is ellentmondott a totalitárius rendszernek. A rendszerváltozás utáni két évtized polgári demokratikus körülményei között az egyházi autonómiák újjászervezése, azok újbóli életre keltése a 21. század megváltozott körülményeihez igazodó, elhúzódó folyamat.

Az egyházak, felekezetek autonómiái a mindenkori magyar állam területével és a lakosság összetételével változtak, módosultak. Így a történelmi Magyarországhoz képest a trianoni Magyarországon marginális helyzetbe kerültek az ortodox egyházak és az unitáriusok autonómiaszervezetei. Ami pedig a továbbra is többségi katolikus egyházat illeti, annak önkormányzatát a II. vatikáni zsinat (1962–1965) után sem alkoták meg. Csupán annyi történt, hogy az alapsejteket képező katolikus egyházközségek szabályzatát a zsinat szellemében átalakították, nagyobb súlyt adva a hitéleti, valláserkölcsei kérdéseknek. Az autonómia, az önkormányzatiság nem egyeztethető össze a katolikus egyház természetével, lényegével, ezért a múltban sem és a belátható jövőben nem jön létre.²

¹ A polgári kori egyháztörténet – beleértve az egyházak önkormányzatát – irodalmára lásd BALOGH Margit–GERGELY Jenő: *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992*. Adattár. Kronológiák, adattárak 4. Sorozatszerk.: GLATZ Ferenc. História Könyvtár, Budapest, 1996. 287–454.

² A katolikus autonómia irodalmára lásd uo. 339–340. (925–951. címek.); SZEMNECZ Emil: *Katolikus Autonómia. A katolikus autonómia múltja, jelene s jövődjéje és a felekezetek autonóm szabályai*. Budapest,

Az 1944/45-ös holokauszt és kivándorlás következtében veszített súlyából az izraelita felekezet egyébként roppant sajátos, a keresztény egyházakétól eltérő önkormányzata is.

A különféle autonómiák³ között az egyházak, felekezetek önkormányzata – a közigazgatási autonómiához hasonlóan – gyakorlatilag az egész társadalmat átfogta, azzal a megszorítással, hogy itt a bevett és elismert felekezetekhez tartozó társadalmat értjük. A polgári korban a felekezeteken kívül élők száma igen csekély volt: ideértve az el nem ismert felekezetekhez (szektákhoz) tartozó pár ezer főt, továbbá 1895 után az elenyésző számú felekezeten kívülit.⁴ Az egyházi autonómiák tehát a civil társadalom önszerveződésének nagy múltra visszatekintő, meghatározott vallási–világnézeti azonosságon alapuló intézményei.

Az egyházi autonómiatagság nem szabad választás, döntés következtében alakult ki, hanem az adott felekezetbe beleszülető valamennyi állampolgár „automatikusan” annak része lett. Ez egyértelműen érvényes volt 1895-ig, a vallásszabadságról elfogadott XLIII. tc. életbelépésig. Ezt követően törvényesen is lehetővé vált, hogy a nagykorú állampolgárok vallást változtassanak, sőt felekezeten kívüliek legyenek.

A felekezetből (egyházból) az egyént nem zárták ki („nem tagadták ki”) nyomban, ha az adott egyház önkormányzati szabályzatát, törvényét megsértette vagy nem tartotta be. A „jogsértés” lehetett anyagi vagy erkölcsi természetű: anyagi, amennyiben az illető nem teljesítette az autonómiaszabályzatban előírt kötelezettségeket; erkölcsi, ha a felekezethez tartozó állampolgár nem élt vallásának előírásai szerinti. A vétségeket büntethették a szabályzatban lefektetett önkormányzati tagsági jogok korlátozásával, meghatározott idejű megvonásával, s csak végső soron és igen súlyos esetben az autonómiatagság felfüggesztésével, majd kizárással.

1897. 7–215.; GÜNTHER Antal (szerk.): *A magyarországi latin és görög szertartású katolikus egyház önkormányzatát szervező gyűlés naplója, jegyzőkönyvei s irományai* (1870. okt. 26.–1871. márc. 30.) 1–2. k. Pest, 1871; ANTALIK Károly (szerk.): *A magyarországi latin és görög szertartású római katolikusok egyházi önkormányzatát szervező gyűlés naplója, jegyzőkönyvei s irományai* (1897–1902). Budapest, 1903; CSIZMADIA Andor: *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*. Budapest, 1966. 136–140.

³ A közigazgatási, a kamarai, a biztosítóintézeti, az egyházi, az egyetemi és az akadémiai autonómiákról van szó. Az egyházi autonómiákról lásd GERGELY Jenő: A történelmi keresztény egyházak autonómia-szervezete a dualizmus éveiben. In: SARNYAI Csaba Máté (szerk.): *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918*. METEN, Budapest, 2001. 131–144.

⁴ Az 1895. évi XLIII. törvénycikk a vallás szabad gyakorlásáról. *Magyar Törvénytar.* Az 1895. évi törvény-cikkek. (A továbbiakban a törvények esetében külön hivatkozás nélkül a *Corpus Iuris Hungarici*t használom, amely hozzáférhető CD-lemezen is.)

Egy egyház vagy felekezet autonómiájának megléte vagy nemléte két szempontrendszer függvénye: függ 1) az állam, illetve az illető egyház, felekezet kapcsolatrendszerétől;⁵ 2) az illető egyház, felekezet belső természetétől (hitelveitől, kánonjaitól, struktúrájától stb.). Ha ezek együttesen az autonómia igénye és lehetőségei felé hatnak, akkor az előbb-utóbb megvalósul és működik, ellenkező esetben aligha.

Az *állam és az egyház viszonyát* illetően abban az esetben, ha egy országban az *államegyháziság* létezik, szó sem lehet más egyházak teljes értékű és országos autonómiájáról. Az államegyháziság körülményei közepette az állam egy egyházat, felekezetet ismer el teljes jogúnak; ezt támogatja, pontosabban az önkormányzatiság lehetetlenné és feleslegessé tételével ezt a maga befolyása, irányítása alatt tartja, míg a többi egyházat, felekezetet jobb esetben megtűri, rosszabb esetben üldözi. Az állam a „saját” egyháza feletti uralmát, befolyását annak vezetésével, hierarchiájával együttműködve gyakorolja hazánkban, nem utolsósorban a főkegyúri jogból adódó jogosítványainak érvényesítésével.⁶ Ezt a kapcsolatrendszert – amelyet a trón és az oltár szövetségének szokás nevezni – csak zavarta volna az illető egyház híveiből és klérusából szerveződő önkormányzat. De nemcsak lehetőség nem volt, hanem szükség sem volt ebben az esetben autonómiára, hiszen az önkormányzati funkciókat maga az állam látta el. Ilyen államegyháziság létezett a Habsburg Birodalomban lévő Magyar Királyságban az 1848-as áprilisi törvények⁷ elfogadásáig. Igaz, már rést ütöttek rajta az 1790/91-es egyházpolitikai törvények,⁸

⁵ HARAI László (szerk.): *A vallás- és közoktatásügyi igazgatás hatályos jogszabályainak gyűjteménye*. Budapest, 1944; TOKODY Ödön (szerk.): *Egyházi ügyekre vonatkozó magyar országos törvények, királyi és kormányrendeletek*. Magyar Kir. Curiai döntvények tára, 1715–1884. Temesvár, 1885; id. HEGEDŰS János (szerk.): *Protestáns egyházi közigazgatási törvénytar*. Nagybecsekerek, 1913; TÓTH György (szerk.): *Az unitárius egyház törvényeinek gyűjteménye*. 1–3. k. Kolozsvár, 1921–1922; FERENCZ József–ERDŐ János (szerk.): *Az unitárius egyház törvényeinek gyűjteménye*. 4. Kolozsvár–Budapest, 1942. Az állami egyházjogról lásd ERDŐ Péter–SCHANDA Balázs: *Egyház és vallás a mai magyar jogban*. Budapest, 1996; RÁCZ Lajos (szerk.): *Felekezeti egyházjog*. Budapest, 1994; SZEREDY József: *Egyházjog különös tekintettel a Magyar Szent Korona területének egyházi viszonyaira, valamint a keleti és protestáns egyházakra*. 1–2. k. Pécs, 1883. (3. kiad.)

⁶ A főkegyúri jogról lásd CSIZMADIA Andor: i. m. 132–136.; BARTA Béla: A legfőbb kegyúri jog és a magasabb katolikus egyházi javadalmak betöltése. Budapest, 1891; FRANKÓI Vilmos: *A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig*. Budapest, 1895; TOMCSANYI Lajos: *A főkegyúr szerepe a püspökök kinevezésénél*. Budapest, 1922.

⁷ Közülük főként az 1848. évi XX. törvénycikk a vallás dolgában, az 1848. évi III. törvénycikk független magyar felelős ministerium alakításáról, az 1848. évi XIII. törvénycikk a papi tized megszüntetéséről.

⁸ Az 1790/91. évi XXIII. törvénycikk lsten egyházairól és az alapítványokról, az 1790/91. évi XXIV. törvénycikk a vallás ügyéről, az 1790/91. évi XXVII. törvénycikk a görög nem egyesült vallásúakról, az 1790/91. évi XXXVIII. törvénycikk a zsidókról.

amelyek bevett felekezetté tették a református, az evangélikus és az ortodox (a szerb ortodox) egyházakat, illetve felekezeteket is.

Az állam–egyház viszony ellenkező póluson elhelyezhető formája a *szeperáció*, az állam és az egyházak, felekezetek teljes és tökéletes szétválasztása.⁹ Ez elvileg azt jelenti, hogy az állam az egyházakat jogilag magántársaságoknak, egyesületeknek tekinti, sőt magát a vallást, az állampolgár világnézetét is magánügynek, az intim szféra részének minősíti. A szeperáció, a teljes vallásszabadság és a felekezetek, egyházak közötti egyenlőség objektíve is szükségessé teszi az önkormányzatokat. (Az érdekérvényesítés és az önszerveződés a katolikus egyház esetében másként történik.) A szeperáció következtében a fentiek akkor érvényesülnek, ha a szétválasztás nem egyház- és vallásellenes célzattal történik. A szocialista állam keretei között az 1949-es szeperáció¹⁰ egyházellenes célú volt: nem az egyházak szabadságának biztosítása, hanem totális állami alárendelése, „államosítása” (de nem államegyházzá tétele) követte.

A Magyar Királyságban és az Erdélyi Fejedelemségben az állam és az egyházak viszonyrendszere az európai vagy az amerikai modellektől különböző módon alakult. Erdélyben nem valósult meg az államegyházi-ság, és ott az 1568-as tordai országgyűlést követően¹¹ már a kora újkorban a *bevett felekezetek* (református, evangélikus, unitárius és katolikus) koordinált rendszere jött létre, amely magában foglalta ezen felekezetek autonómiaszervezeteinek a kialakítását is. Ez az állapot a fejedelemség önállóságának felszámolásával, a birodalomba történő betagozásával megszűnt.¹²

A dualizmus korában a Magyar Királyságban sem volt államegyházi-ság, de nem ment végbe a szeperáció sem, hanem egy köztesnek mondható megoldás alakult ki: *a felekezetek háromfázisú koordinált rendszere*. A koordináció az állam–egyház viszony köztes állapota az államegyházi-ság és a szeperáció között. Az egyházakat és felekezeteket az állami egyházjog három kategóriába sorolta: a bevett felekezetek (latin, görög és örmény szertartású katolikus, református, evangélikus, unitárius, or-

⁹ A Deák Ferenc és báró Eötvös József által is vallott „szabad egyház a szabad államban” liberális elvének megvalósítása.

¹⁰ Az Országgyűlés 1949. augusztus 18-án fogadta el a Magyar Népköztársaság Alkotmányát (1949. évi XX. törvénycikk), amelynek 54. §-a kimondta: „A lelkiismereti szabadság biztosítása érdekében a Magyar Népköztársaság az egyházat különválasztja az államtól.”

¹¹ A tordai országgyűlés elismerte a négy *recepta religio*: a katolikus, evangélikus, református és unitárius vallás egyenjogúságát, és minden vallás terjesztését megengedte.

¹² A jogharmonizációról lásd Az erdélyi 1848. évi IX. törvénycikk a bevett vallások teljes jogegyenlőségéről, illetve az 1868. évi XLIII. törvénycikk Magyarország és Erdély uniójának részletes szabályozásáról.

toodox vagy görögkeleti és 1895-től az izraelita);¹³ a törvény által elismert felekezetek (a baptista felekezet és az iszlám vallás); végül a törvény által el nem ismert vagy el nem tűrt felekezetek, közkeletűen a szekták. A felekezetek háromfázisú, koordinált rendszere működőképes megoldásnak bizonyult, és azt csak a felekezetek egyenjogúságáról szóló 1947: évi XXXII. törvénycikk számolta fel.

Nézzük meg ezek után az adott egyházak, felekezetek *belső természetét*. Mindenekelőtt megállapítható, hogy az egyházak vagy felekezetek önkormányzata csak részben vindikálta magának a jogot, hogy hatáskörét kiterjessze a hittani, dogmatikai kérdésekre is. Az sem mondható általánosnak, hogy az autonómia jogosítványai közé tartozott volna a beleszólás a liturgikus rendbe. Az autonómia a „külső ügyekre”, azaz az állammal, közigazgatással, más felekezetekkel és egyházakkal való érintkezésre, az egyház vagyoni és alapítványi ügyeire, az iskolai, közoktatási kérdésekre, az egyházszervezet szabályozására és az egyházi bíráskodásra terjedt ki elsősorban.¹⁴

A *katolikus egyházban* minden *jurisdictio* kizárólagos forrása a római pápa, s az általa átruházott felhatalmazások révén az apostolutódok, a felszentelt püspökök. A szigorúan hierarchizált egyházi struktúrában nem volt és nincs helye, sőt nincs sem dogmatikai, sem kánoni alapja a világi hívek bevonásával, netán többségi részvételével szerveződő és működő önkormányzatiságnak, az autonómiának. Ha ennek ellenére mégis léteznek, azok *derivatív* jellegűek. Mindezek ellenére a vagyonkezelés tekintetében, az iskolaügyekben az önkormányzatiság megvalósítható, amint azt az *erdélyi Római Katolikus Státus* működése bizonyítja.¹⁵

Az autonómia szempontjából a király főkegyúri joga (*ius supremae patronatus*), illetve a legfőbb felügyeleti joga (*ius supremae inspectionis*) harmonizált az érintett egyházak természetével. A főkegyúri jog jogosítványai a katolikus egyházzal, míg a főfelügyeleti jogból fakadók a többi egyházzal és felekezettel kapcsolatosak.

Az egyházzá nem szerveződő, egymástól teljesen független és egymás mellett élő *izraelita hitközségek autonómiaszervezetei* nem belső vallási okokból, hanem a külső kényszer miatt vagy célszerűségből jöttek létre.

¹³ Az 1895. évi XLII. törvénycikk az izraelita vallásról.

¹⁴ A továbbiakban az ortodox egyházakkal és az unitáriusokkal nem foglalkozom – részben terjedelmi korlátok miatt, részben pedig mert később a trianoni országtérületen marginális helyzetbe kerültek.

¹⁵ A Státus történetéről lásd BALOGH Margit–GERGELY Jenő: i. m. 347–348. (1133–1145. cím.); VESZELY Károly (szerk.): *Az erdélyi róm. kat. püspöki megye autonómiaja, vagyis az 1711-től 1892-ig tartott erdélyi római katolikus statusgyűlések nevezetesebb tárgyalásainak, határozatainak, felterjesztéseinek és más ezekre vonatkozó okmányoknak gyűjteménye*. Gyulafehérvár, 1893; SZEMNECZ Emil: i. m. 179–187.

Mégpedig elsősorban abból a megfontolásból, hogy az állammal, a közigazgatással és a többi felekezettel való kapcsolattartás hatékonyabb legyen. Emellett a hitközségeknek is össze kellett hangolniuk az anyagi természetű kérdéseket, valamint az oktatási intézményekkel kapcsolatos ügyeket. A megalkotott szabályzatok a helyi közösségek életét moderálták, s azokban a világi elem volt mérvadó; a rabbik, az izraelita lelkészek mintegy meghívott vagy választott, fizetett hivatalnokok voltak. (Ami nem csökkentette a vallási kérdésekben érvényesülő kompetenciájukat.) A létrehozott községkerületek, illetve országos szervezetek (szövetségek) és az ezeket irányító hivatalok, amelyeket éppen ennél fogva irodáknak neveztek, nem voltak felekezeti vagy vallási szervek, hanem adminisztrációs érdekképviseleti hivatalok.

Az országos egyházi-felekezeti autonómiák

1867 után a Magyar Királyság lakosságának felekezeti megoszlása (Horvát-Szlavonország nélkül) 1910-ben a következőképpen alakult:¹⁶

Felekezet	%
Latin szertartású katolikus	52,1
Görög szertartású katolikus	9,7
Ortodox	14,3
Református	12,6
Evangélikus	6,4
Unitárius	0,3
Izraelita	4,5
Egyéb	0,1

A soknemzetiségű katolikusok együttesen 61,8%-ot, a lakosság abszolút többségét tették ki. A második legnagyobb felekezet az ortodox (vagy görögkeleti), a románok és a szerbek nemzeti egyháza volt. A protestánsok együtt 19%-ot adtak; közülük a reformátusok egyháza magyar nemzeti volt, az evangélikusok között pedig a magyarok mellett szlovákok és németek is voltak. Az unitáriusok kimondottan erdélyi magyar

¹⁶ A magyar szent korona országainak 1900. évi népszámlálása. X. Végeredmények összefoglalása. *Magyar Statisztikai Közlemények*, Új sorozat 27. k. 132. 28. tábla.; uo. 64. k. 57.

egyházban tömörültek, s egyetlen püspökségük Kolozsvárott működött. A több mint 900 000 izraelita lakos több mint 80%-a magyar, a többiek német nemzetiségűnek vallották magukat.

Az egyházi autonómiák keletkezéstörténetét illetően lényeges, hogy az 1848-as áprilisi törvények a bevett felekezetek – a katolikus, református, evangélikus és ortodox – közé emelték az unitáriust.¹⁷ A bevett felekezetek között tökéletes egyenlőséget és viszonyosságot mondott ki, és kiállításba helyezte az egyházi vagyon szekularizálását, a felekezetek vagyoni egyenlősítését is. A gyökeresen megváltozott helyzetben a katolikus egyház részéről ekkor merült fel először a *katolikus autonómia* megteremtésének szükségessége, nyilvánvaló önvédelmi reflexként. Az autonómiakongresszus összehívására azonban a szabadságharc és annak bukása miatt nem került sor. Bár az izraelita felekezetű lakosok politikai és vallási egyenjogúsítását az 1849. évi IX. tc. kimondta, annak végrehajtására szintén nem maradt idő.

Az abszolutizmus éveiben a hatalom az egyházpolitikában is szerette volna restaurálni az 1848 előtti állapotokat. Az *1855. évi birodalmi konkordátum*¹⁸ lényegében helyreállította a katolikus egyház államegyház jogállását. Igyekeztek korlátozni, majd felszámolni a protestáns felekezetek működési szabadságát, önkormányzatát (elsősorban az *1859-es Protestáns Pátenssel*), hogy visszakényszerítsék őket a túrt állapotba, – tegyük hozzá: nem sok sikerrel.¹⁹ Ezek a felekezetek szervezett ellenállást fejtettek ki, amely az abszolutizmussal szembeni nemzeti ellenállás szerves részét alkotta.

Az országos jellegű egyházi és felekezeti autonómiák a következő időrendi sorrendben keletkeztek:²⁰

¹⁷ Az izraelita felekezet 1895-ben nyerte el a bevett felekezet státust.

¹⁸ *Reichs-Gesetz-Blatt*, 1855. XLII. Stück. Nr. 195. 13. November 1855. 202. sz. irat. (*Birodalmi törvénylap*, 1855. XLII. darab. 195. sz. Kiadatott 1855. november 13-án.) 420–449. Ugyanez a közlőny háromhasábos szedéssel első helyen latinul, második helyen németül és harmadjául magyarul adja közre a császári nyílt parancssal a konkordátumot. Magyar nyelvű külön kiadása: *Az Ausztriai Concordatum fölvilágosítása*. Pest, [é. n.], 118–334. Németül újabban bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közli Erika WEINZIERL-FISCHER: *Die österreichischen Konkordate von 1855 und 1933*. Wien, 1960.

¹⁹ A *Protestáns Pátens*t és a közreadó császári nyílt parancsot (1859. szeptember 1.) közli *Birodalmi törvénylap*, 1859. XLVII. darab. 160. sz. Kiadatott 1859. szeptember 10-én. 438–451. (Ugyanez a szám a német nyelvű változatot is közölte.) Később a pátenset többször is kiadták. A visszavonásról szóló legfelsőbb kézirat 1860. május 15-én kelt. Közli *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*. Harmadik évf. 20. sz. Pest, 1860. május 18. 619–620.; Továbbá az uralkodó 1867. május 15-i rendelete a protestáns pátensek hatályának megszüntetéséről. Közli id. HEGEDŰS János: i. m. 34.

²⁰ Ezeket és a későbbi módosított szabályzatokat közli GERGELY Jenő (szerk.): *Autonómiák Magyarországon 1848–2000*. I–III. k. Budapest, 2005. 173–222., 605–756., 1395–1516., 1749–1878., 2205–2312.

1. Az erdélyi unitáriusok igazgatási rendszere (1851)
2. Az erdélyi egyházmegyei Római Katolikus Státus szervezete (1868, 1873)
3. A magyarországi és erdélyi görögkeleti (ortodox) román egyház szervezési szabályzata (1869)
4. Az 1868. évi izraelita kongresszus által alkotott hitfelekezeti szabályzat (1869)
5. Az ortodox izraeliták önkormányzata (1871)
6. A görögkeleti (ortodox) szerb nemzeti-egyházi kongresszus szervezete (1875, 1911)
7. A magyarországi ev. ref. (református) egyház alkotmánya (1882)
8. A magyarországi ágost. hitv. ev. keresztyén (evangélikus) egyház alkotmánya (1893)
9. A baptista felekezet törvényes elismerése (1905)
10. A magyarországi *status quo ante* izraelita hitközségek Országos Szövetségének alapszabályzata (1928)
11. A magyarországi katolikus egyházközségek igazgatási és adóztatási szabályzata (1939).²¹

1867-ben megkezdődött az *erdélyi Római Katolikus Státus* újjászervezése, amit a Státus 1868. február 9–15. között megtartott ülései zártak le.²² A 96 paragrafusból álló tervezet a maga nemében egyedülálló autonómiaszabályzat,²³ sem a többi hazai katolikus egyházmegye, de a világ más tájain lévő katolikus egyházak sem rendelkeztek ilyennel. A király a dokumentum jóváhagyásakor arra is engedélyt adott, hogy a Státus kormányzására 24 tagú igazgatótanácsot válasszanak. Így az erdélyi Római Katolikus Státus újjászervezése befejeződött, és 1875. június 16-án megkezdhette törvényes működését.²⁴

A király 1867. december 27-én szentesítette az 1867. évi XVII. tc.-t *Az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében*; ezáltal létrejöttek az egységes izraelita felekezeti autonómia megteremtésének jogi feltételei is. A magyarországi és az erdélyi zsidó községek 1868-ig vallási és közigazgatási-politikai egységekbe, úgynevezett *Comitas judeorumok*ba szerveződtek, amelyek közigazgatási feladatokat is ellát-

²¹ A dátum az államfői megerősítés ideje.

²² *Az erdélyi püspökmegyei róm. kat. Státusnak szervezete, 1868.* Közli HARAI László: i. m. II/II. k. 284–296.; Szabályzat az erdélyi róm. kat. Státus igazgatótanácsának megalakulására és működésére, 1873. Uo. 296–300.

²³ Uo. 284–296. 42.

²⁴ Uo. 296–300.

tak.²⁵ Az egységes polgári közigazgatás megteremtésének egyik feltétele ezek felszámolása és kimondottan vallási szervezetté, azaz *hitközségek* *alakítása* volt. Elsősorban e célból hívta egybe báró Eötvös József kultuszminiszter az országos zsidó kongresszust, vagy másként, egyetemes gyűlést. A kongresszus előkészítése során egységes álláspont alakult ki a tekintetben, hogy az országos gyűlésen nem képezhetik megbeszélés, netán vita tárgyát az úgynevezett *Schulchan-Aruch*-ba iktatott izraelita hittörvények.

A zsidó kongresszus 1868. december 10-től 1869. február 23-ig tanácskozott.²⁶ A tradíciókhoz és a törvényekhez mereven ragaszkodó küldöttek elhagyták az országos gyűlést, a maradó „kongresszusi többség” viszont elfogadta a polgári korban végig használt hitközségi szabályzatot.²⁷ A *kongresszusi vagy neológ hitközségek* 26 községkerületbe szerveződtek. A legfőbb autonómiaszerv az Izraelita Országos Egyetemes Gyűlés volt, míg a végrehajtó szerv a Pesten működő Országos Iroda (Magyarországi Izraeliták Országos Irodája), élén a választott elnökkel.²⁸

A kivonulók néhány hónap múltán rákényszerültek, hogy megalkossák a maguk önkormányzatát és képviseleti szervezetét. Az askenázi és szefárd *ortodox* (hittörvényű vagy talmudista) zsidók először a Hitőr-egyletben tömörültek, s ennek keretében dolgozták ki „szervező szabályzatukat”, amely ugyancsak a hitközségekben alapult.²⁹ Ennek legfelsőbb autonóm szerve a 100 tagú Országos Képviselet volt, a központi kormányzatuk a Magyarországi Autonóm Ortodox Hitfelekezet Központi Irodája lett. Az uralkodó 1871. november 15-én jóváhagyta a szabályzatot,³⁰ így a neológ és az ortodox irányú izraelita felekezet egyaránt megkapta a maga autonómiáját.

Az izraelita hitközségek többsége a kongresszusi szabályokat követő neológ irányzathoz tartozott. Viszonyuk nem volt mindig zavartalan a

²⁵ GERGELY Jenő: i. m. 422–446. (2641–3112. cím.)

²⁶ A magyar országgyűlés mélyen tisztelt képviselőházához intézett emlékirata az Izraelita Egyetemes Gyűlés bizottságának az 1868. évi december 10-ére meghívott izraelita congressus által hozott határozatok tárgyában. Budapest, 1870. VENETIANER Lajos: A magyar zsidóság szervezetéről. Budapest, 1903.

²⁷ Az 1868. évi izraelita kongresszus által alkotott hitfelekezeti szabályzatok és azok legfelsőbb jóváhagyása, 1868. Közli HARAI László: i. m. III. k. 319–334.

²⁸ 1870. március 18-án országgyűlési határozat mondta ki, majd április 2-án kultuszminiszteri rendelet közzölte a hatóságokkal, hogy az izraelita kongresszus határozatai senkire sem kényszeríthetők rá. (Ez tette lehetővé az ortodox irányzat megszerveződését.) A kongresszusi szabályzat szerint szerveződött községkerületek elnökei 1871. március 22-i gyűlésükben alakították meg a Magyarországi Izraeliták Országos Irodáját, amelynek első elnöke Schweiger Márton lett.

²⁹ Szervező szabályzat Magyar- és Erdélyország autonóm hittörvényű zsidó hitfelekezete számára, 1871. *Magyarországi Rendeletek Tára*, 1871. 436–446.

³⁰ Uo. 436–446.

hagyományokhoz inkább ragaszkodó ortodox hitközségekkel. Az állam egyetlen felekezetnek, de azon belül jogilag elkülönült vallási szervezetnek tekintette a neológ, illetve az ortodox irányzatot. Ennek tulajdonítható, hogy a felsőházi alkotott 1926-os törvény mindkét irányzat egy-egy választott vallási vezetőjének képviseleti helyet juttatott a törvényhozás második kamarájában.³¹ Valószínűleg a felsőházi képviselet esetleges lehetősége készítette 1928-ban a *status quo ante irányzat* (tudniillik az 1868-as országos izraelita kongresszus előtti állapotokhoz ragaszkodó, egyik irányzathoz sem csatlakozó) híveit arra, hogy megalkossák saját hitközségeiket és azok Országos Szövetségét.³² (Utóbb 1950 februárjában összehívták az izraelita felekezet Országos Gyűlését, amely kimondta a három irányzat egyesülését a Magyar Izraelita Vallásos Szervezet Egyeséges Országos Szervezetében, amelynek irányítója a Magyarországi Izraeliták Országos Irodája (MIOI) lett. Az új szabályzat értelmében 1951-ben került sor a Magyar Izraeliták Országos Képviseletének (MIOK) létrehozására,³³ amely a rendszerváltozás óta Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége (Mazsihisz) néven működik.)

Már a magyarországi *református egyház* alkotmányának elfogadása előtt is létezett az egyetemes konvent, ám nem került sor egyeséges, országos református egyházszervezet létrehozására. A Debrecenben 1881. október 31.–november 24. között üléselő alkotmányozó zsinat³⁴ dolgozta ki és fogadta el az Evangélium Szerint Reformált Magyarországi Keresztény Egyház 496 paragrafusból álló egyházalkotmányát.³⁵ Ennek értelmében az egyház alapegysége az egyházközség, míg legfőbb törvényhozó testülete a tízévente tartandó zsinat, két zsinati ülészak közötti kormányzati szerve pedig az egyetemes konvent. Az országos egyház alkotó része az öt egyházkerület: a dunántúli, a dunamelléki, a tiszáninneri és a tiszántúli, valamint az ezen a zsinaton az országos egyházba ötödik egyházkerületként integrálódó erdélyi református egyház. A hitéleti kérdéseken kívül szinte mindenre kiterjedő alkotmányt a király 1882. ok-

³¹ Az 1926. évi XXII. törvénycikk az országgyűlés felsőházáról. A neológ és az ortodox hitközségek választhattak egy-egy rabbit a felsőházba. A neológok Löw Immanuel szegedi főrabbit, az ortodoxok Reich Koppel pesti főrabbit küldték a második kamarába.

³² A *status quo ante* hitközségek 1927. október 4-i gyűlésükön alakították meg autonóm szervezetüket. Ezt a kultuszminiszter 22331/1928. sz. alatt, de módosításokat előírva hagyta jóvá; a végleges jóváhagyás a 230-05-147/1929. VKM sz. rendelettel történt meg. Közli HARAI László: i. m. 377–384.

³³ *Szabályzat a Magyar Izraelita Vallásfelekezet egyeséges szervezetéről*. Az Izraelita Országos Gyűlés elé terjesztett javaslat. Budapest, 1950.

³⁴ *A magyarországi ev. ref. egyház alkotmányos szervezete, 1882*. Közli SZEMNECZ Emil: i. m. 108–176.

³⁵ Uo.

tóber 11-én megerősítette, és ezzel hatályba is lépett. Egy évtized múlva, 1891 decemberében ülésezett az I. budapesti református zsinat, majd a két háború között szinte permanensen a IV. református zsinat. Munkájuk arra irányult, hogy a változó kornak megfelelő módosításokat eszközöljenek az alaptörvényen.³⁶

Magyarországi Ágostai Hitvallású Evangélikus Keresztyén Egyház alkotmányozó zsinata 1891. december 5-én nyílt meg Budapesten, de az érdemi tanácskozást csak 1892. május 14-én kezdte meg. A június közepéig tartó tárgyalások fő témája az egyház szervezetére, életére vonatkozó törvények megalkotása volt.³⁷ A zsinat negyedik ülészakájában, 1893. február 10-én elfogadták a 332 paragrafusból álló egyházalkotmányt, amelyet a király március 18-án megerősített.³⁸ A zsinat azonban tovább folytatta munkáját. Az 1894. júniusi ötödik ülészakon újra szabályozta az egyházat alkotó négy egyházkerület (a dunántúli, a dunáninnyi, a bányai és a tiszai) határait, az egyházmegyéket (esperességeket) pedig részben átcsoportosították, hogy kiegyenlítsék az egyházkerületek lélekszáma közötti nagy különbségeket. Az erdélyi szász evangélikus egyház továbbra is megőrizte különállását. Az uralkodó 1894. október 10-én megerősítette a zsinati törvényeket, majd november 7-én az evangélikus zsinat befejeződött.³⁹ Az evangélikus egyházegyetem legalsóbb önkormányzati testülete az egyházközség, míg legfőbb képviseleti és kormányzati hatósága az egyetemes közgyűlés. Az egyház élén a mindig világi (tehát nem lelkész) egyetemes egyházi és iskolai felügyelő (*generalis inspector*) áll, aki egy személyben kormányozza és képviseli az egyházat; ő az egyetemes közgyűlés egyik elnöke is. Az egyházi törvényhozás legfelsőbb testülete a zsinat, amelynek elnöke szintén az egyetemes egyházi és iskolai felügyelő. (Melllette mindkét testületben a lelkészelnök a hivatalát tekintve legidősebb püspök, aki azonban csak belső egyházi kérdésekben illetékes.)

A harmadik budapesti evangélikus zsinat, amely 1934. november 10-től 1937. november 9-ig tartott – a reformátusokéhoz hasonlóan –, felállította az egyházközségi presbitériumokat.⁴⁰

³⁶ A református egyház módosított alkotmányát (amely az 1882-es 496 paragrafust még kettővel bővítette) a király 1893. december 29-én hagyta jóvá, s a jóváhagyás megjelent a *Budapesti Közlöny* 1894. évi 9. számában (1894. január 13-án). Az alkotmány teljes szövegét a kultuszminiszter 149/1896. eln. sz. rendeletére közzölte a *Magyarországi Rendeletek Tára*, 1896. 397–588.

³⁷ A magyarországi ágostai hitv. ev. keresztyén egyház alkotmánya, 1893. Közli SZEMNECZ Emil: i. m. 53–107. Uo. 53–107.

³⁸ A kultuszminiszter 177/1896. eln. sz. rendeletére közzölte *Magyarországi Rendeletek Tára*, 1896. 690–702.

⁴⁰ *A magyarországi ágostai hitvallású evangélikus keresztyén egyház 1934–1937. évben Budapesten tartott országos zsinatán alkotott egyházi törvények gyűjteménye*. Budapest, [é. n.]

1919 után Magyarország lakosságának nemcsak a nemzetiségi, hanem felekezeti összetétele is radikálisan megváltozott.

Magyarország lakosságának felekezeti megoszlása az 1930-as népszámlálás szerint⁴¹

Felekezet	%
Latin szertartású katolikus	64,9
Görög szertartású katolikus	2,3
Ortodox (görögkeleti)	0,5
Református	20,9
Evangélikus	6,1
Izraelita	5,1
Egyéb	0,2

A katolikusok számaránya (együttesen) 67,2%-ra növekedett, de emelkedett a protestánsoké is 27%-ra, az izraelitáké 5,1%-ra. Ugyanakkor a történelmi Magyarországon második legnagyobb felekezet, az ortodox, marginálissá vált.⁴²

Az autonómiaszervezetek összehasonlító elemzése

Az egyes egyházak autonómiaszabályzatai számos hasonlóságot mutatnak, elsősorban is felépítésükben, struktúrájukban. Az egyházi önkormányzatoknak három típusa különböztethető meg: 1) amikor az autonómiaszervezet és az egyházszervezet teljes egészében egybeesik, azonos; 2) amikor az egyházkormányzat és az önkormányzat inkább csak összefonódik, és 3) amikor az egyházi szervezet és az autonómia szervei határozottan különválasztva működnek. Az önkormányzat kompetenciája különösen az egyház „külső életére”, megjelenésére, igazgatására, vagyona, iskoláira és külkapcsolataira (tudniillik más felekezetekhez, hatóságokhoz és az államhoz fűződő kapcsolatokra) terjed ki. A szabály-

⁴¹ Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. *Magyar Statisztikai Közlemények*, 83. k. Budapest, 1932. 26–27., 14–15. tábla.

⁴² A maradék magyarországi szerb és román ortodoxia egyházszervezetileg és önkormányzatát tekintve is a bukaresti, illetve a belgrádi patriarchátushoz tartozik. Ezért tárgyalásuk nem indokolt.

zatok, egyházi törvények és alkotmányok „preambulumában” esetenként meghatározzák az adott egyház mibenlétét, fogalmát, jellegét. Ezt követően leírják szervezeti felépítését, az alapoktól, az alapsejtektől felfelé egészen az országos csúcsszervezetig. Mindegyik fokozatnál részletezik annak összetételét, keletkezését, vezetőit és jogkörüket, kötelességeiket, alá-fölérendeltségi viszonyaikat. A szabályzatok esetenként csak ezekre a tárgykörökre terjednek ki; más esetekben külön fejezetek vagy törvénycikkek tárgyalják az egyházi autonómia hatáskörébe tartozó egyéb területeket, így az egyházi jogszolgáltatás (bíráskodás), az egyházak gazdálkodása (adóztatás), az egyházi iskolák szerteágazó témaköreit.

Az egyes önkormányzati szabályzatok, törvények csak abban az esetben tartalmaznak az egyház vagy felekezet definiálására vonatkozó pontokat, paragrafusokat, ha az egyház öndefinícióját nem sorolják a hitvallás tárgykörébe. Így a katolikus autonómiakezdemények – sem a Státus, sem az 1939-es egyházközségi szabályzat – nem foglalkoznak ezzel a kérdéssel. Annál egyértelműbb az 1882-es református egyházalkotmány 2. paragrafusa, amely kimondja, hogy „a magyarországi ev. ref. egyház zsinat-presbiteri rendszer szerint igazgatja magát”.⁴³

Az evangélikus egyház 1893-as alkotmánya inkább csak körülírja az egyház ismertető jegyeit, s annak zsinati jellegét hangsúlyozza; majd csak a későbbi, főként két világháború közötti módosítások eredményeként közelít a zsinat-presbiteriális jelleghez. Az 1. paragrafus szerint „a magyarországi ágostai hitvallású evang. keresztyén egyházat híveinek összessége alkotja”. Ezt erősíti meg a 11. paragrafus: „Az ágost. hitv. evang. egyházban minden hatalom az egyházközségből ered.” (Az egyházközségekbe pedig minden evangélikus beletartozik.) Az egyház önkormányzatát is részben annak hitelveiből vezetik le; hitelvekben gyökerező önkormányzati jog fogalmával. Az alaptörvény az egyház testéhez tartozónak tekinti annak iskolai és jótékonyági intézeteit, öfenntartási eszközeit (vagyon, alapítvány stb.). A zsinati-presbiteriális elv helyett kimondja: „5. §. Az ágost. hitv. evangélikus egyház törvényalkotási jogát törvényes zsinatán gyakorolja; minden egyéb ügyét, a jelen törvényben meghatározott fokozatos testületek és törvényesen megválasztott tisztviselők intézik.”⁴⁴

Az izraeliták kongresszusi szabályzatának 1. paragrafusa megállapítja, hogy „a magyar és erdélyhoni izraelita községek hitközségek, a szokásos izraelita istentiszteleti, szertartási, oktatási és jótékonyági intézeteknek

⁴³ *A magyarországi ev. ref. egyház alkotmányos tervezete, 1882.* 108.

⁴⁴ *A magyarországi ágostai hitv. ev. keresztyén egyház alkotmánya, 1893.* 53–55.

kebelökben fenntartása és azoknak alkalmas tisztviselők általi vezetése és kezeltetése céljából”.⁴⁵ A definíció tehát nem az izraelita vallásra vonatkozik, hanem a *comitas judeorum*ból hitközséggé vált zsidó közösség mibenlétére. Az ortodox zsidók önkormányzati szabályzata már egyértelműen utal annak vallási alapjaira: „1. §. Magyar és Erdélyország hittörvényű (orthodox) zsidói – Askenazim és Szeferdim –, kik hajdan óta a Schulchan-Aruchba iktatott hittörvények alapján állanak, önálló autonóm hitfelekezetté alakulnak meg. 2. §. A Schulchan-Aruchba iktatott hittörvények és szabványok – az askenáz és szefárd vallásgyakorlatok egyenlő jogosultságának épen hagyásával – megcsonkíthatatlan zsinórmértékül szolgálnak a hitfelekezet és a hitközségek minden vallási, hitgyakorlási és szertartási ügyeire nézve.”⁴⁶ Az unitárius és a baptista autonómiaszabályzat nem tartalmaz az egyház mibenlétére vonatkozó passzusokat.

Az *egyházi autonómia alapegysége* a katolikusoknál a plébániai egyházközség, az ortodoxoknál a paróchia, a protestánsoknál a gyülekezet, az unitáriusoknál az eklézsia, az izraelitáknál a hitközség. Míg az alulról felfelé demokratikus jelleggel, választással építkező egyházi struktúrájánál az önkormányzatiság alapegysége az egész egyházon belüli *jurisdictio* forrása, addig a felülről lefelé hierarchizált, kánoni kinevezésen alapuló egyházszervezet esetében az esetleg létező önkormányzati alapegység nem saját jogon, hanem ráháramló (átengedett) joghatóságánál fogva gyakorol bizonyos funkciókat.

A református egyházalkotmány terjedelmes fejezetben (I. fejezet, 10–33. §)⁴⁷ tárgyalja az egyház *alapegységének*, az *egyházközségnek* a mibenlétét, működését, jogait és kötelességeit. Az egyházközség kollektív jogait és kötelességeit részletező paragrafusok szólnak a lelkészválasztásról, a presbiterek és az egyházközségi gondnok választásáról. A hívek száma szerinti létszámú presbitériumnak csak felnőtt korú (24 éves) férfiak lehettek tagjai, részint hivatalból (így a lelkész, a gondnok, a tanító és más tisztségviselők), részint az egyházközség közgyűlése által tartott választás révén. A református egyházban alapelv, hogy minden szinten kettős – világi és lelkész – elnöklés van. A kettős elnöklés a presbitériumokban is érvényesült, ám ez a szabályzat (28. §) a presbitérium elnökének a rendes vagy helyettes lelkészt tette meg.

Az evangélikus egyházalkotmány az egyházközséget a következőképpen definiálja: „24. §. Ágostai hitvallású evangélikus keresztyéneknek

⁴⁵ HARAI László: i. m. III. k. 1868. 1. §.

⁴⁶ *Magyar Rendeletek Tára*, 1871. 436.

⁴⁷ *A magyarországi ev. ref. egyház alkotmányos tervezete*, 1882. 110–116.

közös vallásgyakorlat végett szervezett testülete egyházközséget (gyülekezetet) képez.”⁴⁸ Figyelmet érdemlő pontja a szabályzatnak, hogy „az egyházközségeknek nyelvek szerint való elnevezése meg nem engedetik” (31. §).⁴⁹ Ekkor az evangélikus hívek harmada magyar, másik harmada szlovák, harmadik harmada német anyanyelvű volt. A szabályzat értelmében viszont a megnevezés csak magyar lehetett, amint az egyházban használt hivatalos nyelv is az államnyelv volt.

A református és az evangélikus egyházalkotmány szerint a *középfokú kormányzati egység*, az egyházmegye önkormányzatát az *egyházmegyei közgyűlés* gyakorolja. Ennek hivatalból, közvetett képviselő útján vagy választással bekerülő tagjai vannak. Elnökök az esperes és az egyházmegyei gondnok (az evangélikusoknál a felügyelő), mellettük hivatalból tag minden rendes vagy helyettes lelkész; közvetett képviselő révén minden egyes egyházközség annyi világi képviselőt küld, ahány rendes lelkészi állást tart fenn; részt vesz a közgyűlésben az egyházmegye hatósága alatt álló népiskolák tantestületeinek két, a középiskolai tantestületek egy-egy képviselője és az egyházközségek által választott egyházmegyei tisztviselő egyenlő számban meg a közvetlenül választott lelkészi és világi tanácsbírák. Ennek az autonómiának a hatáskörébe tartoznak az egyházi és iskolai közigazgatási ügyek.

A református és az evangélikus egyházban az országos önkormányzat alatt még egy szint található: az egyházmegyéket tömörítő *egyházkerület*. Az egyházkerületek önkormányzata a református és az evangélikus felekezetenél nagyjából azonos. Önmeghatározásuk szerint „több egyházmegyének az egyházi közigazgatási kormányzás és rendtartás céljából felsőbb hatósággá egyesülése alkotja az egyházkerületet”.⁵⁰ Az egyházkerület autonóm testülete a *közgyűlés*, amelynek tagjai a püspök és főgondnok (főfelügyelő) mint társelnökök, minden egyházmegyéből az esperes és a gondnok (felügyelő), és legalább további egy-egy lelkész, illetve világi személy. Rajtuk kívül még további egyházmegyei képviselők, a főiskolák, tanítóképzők, gimnáziumok egy-egy delegáltja, a reformátusoknál a presbitériumok által választott egyházkerületi tanácsbírák. Feladatai: az egyház „külső ügyeinek” intézése, az evangéliumi tan tisztasága feletti őrködés, a valláserkölcsei élet ápolása. A közgyűlés megtárgyalja a püspök évi jelentését, s ennek kapcsán nyilván az egész egyházkerület ügyei napirendre kerülhetnek. Ugyancsak a közgyűlés választja

⁴⁸ *A magyarországi ágostai hitv. ev. keresztyén egyház alkotmánya*, 56.

⁴⁹ Uo. 57.

⁵⁰ Uo. 108. §., 69.; *A magyarországi ev. ref. egyház alkotmányos tervezete*, 43. §., 118.

meg azokat a képviselőket, akiket a református egyházkerület az egyetemes konventbe küld.

A püspököt és az egyházkerület főgondnokát (főfelügyelőjét) az egyházközségek, a közép- és felsőfokú oktatási intézmények levélbeni szavazással életfogytiglanig választják, a püspököt az egyházkerületben működő rendes lelkészek (vagy teológiai tanárok) közül. Az evangélikus egyházalkotmányban ezen a szinten is működik a püspökből és a főfelügyelőből álló úgynevezett egyházkerületi elnökség. A püspök, illetve a főgondnok vagy főfelügyelő örökösök, hogy érvényesüljenek az egyetemes közgyűlés vagy zsinat határozatai. Az egyházkerületben hozott döntéseket ők, vagy az ő felügyeletükkel az illetékes tisztviselők vagy szervezetek hajtják végre. Míg a református egyházban a püspök és a főgondnok teljesen egyenrangú és -jogú, az evangélikusoknál a püspöknek különleges jogai és kötelességei is vannak, amelyek mint lelkész és főpásztort megilletik, továbbá az ő kötelességei közé tartozik az egyházkerület közigazgatásának vezetése.⁵¹

Az egyházkerületek összessége alkotja a magyarországi református egyházat.⁵² A zsinatnak összesen 116 tagja van, akik részint hivataluknál fogva tagok, részint választott képviselők. Hivatalból tagok az egyházkerületek püspökei (összesen öt fő), a négy magyarországi kerület főgondnoka és az erdélyi egyházkerület rangidős főgondnoka (öt fő). Választott képviselő az egyházkerületek gyülekezetei által az egyházalkotmányban megszabott arányok szerint küldött 96 tag, akik azonban csak 24. évüket betöltött, gimnáziumot végzett felnőtt férfiak lehetnek. A választás a gyülekezetek presbitériumainak a joga, és a megválasztottnak fele részben az egyháziak, fele részben a világiak közül kell kikerülniük. Tíz tagot választanak a tanintézetek akár egyháziak, akár világiak közül, és a választás tíz évre szól. A zsinat összetételénél tehát 50–50%-os a klerikus és laikus arány. A zsinatot rendszeren tízévenként kellett összehívni. A zsinaton párhuzamos elnöklés van, a lelkészi elnököt a püspökök, a világi elnököt az egyházkerületi főgondnokok közül választják.

A zsinat legfőbb joga, hogy meghozza az egyházi törvényeket. Ezek vonatkozhatnak az egyház tanaira, az egyházalkotmányra, az egyházkerületek határaitra, az istentiszteletek rendjének szabályozására, az ünnepek megállapítására, az egyházfegyelemre, a lelkészképzésre, az egyházi közoktatásra, az egyházi közteherviselésre, az egyházi törvénykezés és bírás-

⁵¹ *A magyarországi ágostai hitv. ev. keresztyén egyház alkotmánya*, 120. §., 72.

⁵² *A magyarországi ev. ref. egyház alkotmányos tervezete*, 64. §., 123.

kodás szabályozására, végül a házasságügyre. A zsinat „örkődik az egyház jogai és önkormányzata, más felekezetekhez való jogviszonyai felett, valahányszor szükségesnek tartja, ezek tárgyában a kormányhoz, az országgyűléshez vagy a koronás apostoli magyar királyhoz fölterjesztést tesz”.⁵³

Két zsinati ülészak között a református *egyetemes konvent* „az egyházat egyetemesen érdeklő ügyek elintézésére hivatott testület”, tehát ez a legfőbb egyházi kormányzati szerv.⁵⁴ Összesen 38 tagból áll; hivataluknál fogva tagjai a püspökök és a főgondnokok.

Az evangélikus egyházegyetem két zsinat közötti legfőbb önkormányzati testülete képviseleti és kormányzó hatósága az *egyetemes közgyűlés*. Vannak hivatalból részt vevő, illetve választott tagjai. Hivatalánál fogva elnököl a közgyűlésen az egyetemes egyházi és iskolai felügyelő és a legidősebb püspök mint egyenjogú társelnök, továbbá ott vannak az egyházegyetem legfőbb tisztségviselői. Ugyancsak hivatalból tagok az egyházkerületek elnökei (püspökei és főfelügyelői). A választott tagokat az egyházkerületek küldik, és két-két tagot választanak a főgimnáziumok. Az egyetemes közgyűlés igen széles, részletesen szabályozott, az egyház életének minden területére kiterjedő hatáskörrel rendelkezik, kivéve a zsinatra tartozó egyházi törvényhozást. Fontos feladata az egyetemes felügyelő évi jelentésének tárgyalása, az iskolai és a vagyongazdálkodási ügyek intézése, de hatásköre kiterjed „az evangéliumi tan tisztasága” feletti őrködésre éppúgy, mint az egyházon belüli valláserkölcsei élet ápolására.⁵⁵ A zsinat által alkotott törvényeket végrehajtja vagy azok végrehajtásáról gondoskodik. Az egyetemes közgyűlés évente legalább egy alkalommal ülésezik.

Az evangélikus egyház jellegéből – abban a világi hatalom egykori érvényesüléséből is – következően annak élén egy világi hívó áll. „156. §. Az *egyetemes egyház egyházi és iskolai felügyelője* kormányozza és képviseli az ágost. hitv. evang. egyházat.”⁵⁶ Az egyetemes felügyelőt levélneni közvetlen szavazással az egyházközségek és tanintézetek életfogytiglan választják, a közgyűlés esketi fel, és annak tartozik évenkénti beszámolóval. Hivatalát a királyi megerősítés után foglalja el.

A magyarországi evangélikus egyház „törvényhozó és legfőbb intézkedő gyűlése a *zsinat*”,⁵⁷ és azt az egyetemes felügyelő hívja össze. Hivatalból tagjai az egyetemes felügyelő, a püspökök és főfelügyelők. Választás útján

⁵³ Uo. 86. §., 2. a), b), 126.

⁵⁴ Uo. 52. §., 121.

⁵⁵ *A magyarországi ágostai hitv. ev. keresztyén egyház alkotmánya*, 150. §. b). Az egyetemes közgyűlésről a 145–155. §-ok szólnak, annak hatásköréről a 150. §. a)–z), majd aa)–ff) pontok. 75–78.

⁵⁶ Uo. 78.

⁵⁷ Uo. 166. §. 79.

tagjai az egyházmegyék küldöttei, annak függvényében, hogy az egyházmegyében hány rendes lelkészi állást tartanak fenn, továbbá a főiskolák egy-egy, a középiskolák két-két és az elemi népiskolák egyházkerületenként egy-egy küldötte. Az egyházmegyék küldötteinek fele a lelkészek, fele a világiak közül kerül ki. A zsinati törvényhozás azokra a területekre terjed ki, amelyeket a reformátusoknál már említettünk. Bár a lelkészi–világi arány itt is 50–50%, de az egyetemes egyházi és iskolai felügyelő jogosítványai révén a világi elemnek nagyobb a befolyása, mint a klerikusnak.

Az önkormányzatot szabályozó egyházi törvények nem elsősorban a hitéleti kérdésekre helyezték a hangsúlyt. A két háború közötti megújulási mozgalmak nyomán a szabályzatok módosításai többet foglalkoztak a missziós munkával, a hitbuzgalmi feladatokkal. Elmondható azonban, hogy a polgári korban az evangélikus és a református egyház fentiekben elemzett önkormányzata jól működött, teljesítette történelmi feladatát.

Mindhárom *izraelita irányzat* önkormányzatában az alapegység a zsidó hitközség. Mindegyiknél hangsúlyozzák a hitközségek teljes autonómiáját és egymástól való függetlenségét. Azt is mondhatnánk, hogy ezek az autonómiaszabályzatok szinte kizárólag a hitközségekről, azok vezetőiről, alkalmazottairól, jogkörükről és kötelességeikről szólnak, míg az országos képviseleti szervek (az „irodák”) ehhez képest másodlagos fontosságúak.

A kongresszusi szabályzat részletesebben határozza meg a hitközség mibenlétét, szervezetét és működését. Az egy közigazgatási egységben lakó neológ zsidók egy hitközséget képeznek. A hitközségnek imaházat (zsinagógát), saktert és hitszónokot (rabbit) kell fenn-, illetve eltartania. A hitközségnek teljes jogú, választható és választójoggal rendelkező tagjai azok a felnőtt korú férfiak, akik részt vesznek a hitközségi terhek viselésében (akkor legalább évi 2 forint.) A hitközség teljes jogú tagjai hároméves mandátummal községi képviseletet és elöljáróságot választanak, amely együttesen képezi a közgyűlést. Az elöljáróság elnökből, pénztárnokból és tagokból áll. A hitközség nem vallási ügyeiben a közgyűlés az illetékes, és az elöljáróság hajtja végre annak határozatait.

A szabályzat a hitközségi hivatalnokok között első helyen a rabbit nevezi meg, akit a közgyűlés szabadon választ, s akivel írásbeli megállapodást (szerződést) köt. A rabbi joga és kötelessége elsősorban is „a nyilvános isteni tiszteletre rituális és liturgiai tekintetben felügyelni” (43. §),⁵⁸ a templomi hitszónoklatot megtartani, a talmud tanulmányozását irányítani stb. Az ugyancsak fizetéses hivatalnoknak számító sakter működése felett rituális szempontból a rabbi gyakorolja a felügyeletet.

⁵⁸ HARAI László: i. m. III. k. 43. §.

Az ortodox szabályzat a hitközséggel kapcsolatban azt hangsúlyozza, hogy működésében minden tekintetben meg kell felelnie a Schulchan-Aruchba iktatott hittörvényeknek. Az autonómiaszabályzat itt tárgyalja a Chevra-Kadischa (szent egylet) működését, a hitközségi bíraskodást, az oktatást, végül a rabbik feladatait. A rabbi elsődleges feladatát „a hittörvények tanítása- és magyarázatában, vallásügyi kérdéseknek a Schulchan-Aruch értelmében való megoldásában, nyilvános hitszónoklatok tartásában” jelöli meg.⁵⁹

A hitközségek regionális képviselőinek intézményes szervei csak a neológ irányzatnál léteztek, mégpedig 26 községkerület formájában. A községkerületek élén választott kerületi képviselő és elöljáróság állt. A szabályzat konkrétan felsorolta az egy-egy községkerületbe tartozó hitközségeket vármegyék, illetve szabad királyi városok szerint. A kerületi képviselő közvetítő szerv volt az országos iroda és a hitközségek között. Végül az országos képviselőtestületét és funkcióit kellett szabályozni. A neológoknál az egyetemes gyűlés az összes felekezethez tartozó zsidó állampolgár szabadon választott képviselője, amelynek határozatait az említett adminisztratív szervezetek közvetítették a hitközségek felé. (Az ortodox szabályzat nem szól az országos szervezetről sem.) A *status quo ante* hitközségek esetében sincs „középszintű” testület, hanem csak a Hitközségek Országos Szövetsége, amelynek funkciója azonos a kongresszusi szabályzatban lévő egyetemes gyűléssel, illetve országos irodáéval.

Néhány általános következtetés

Az egyházi autonómiák áttekintése után megállapíthatjuk, hogy az autonómiai részvétel előfeltétele volt az egyháztagság. Az adott felekezetet az állampolgár nem szabadon választja, hanem abba beleszületik, a keresetség vagy a beavatás révén teljes jogú tagjává válik. Bár a felnőttkorban lehetséges vallásváltoztatás már kínált alternatívát, ez csak relatív volt, hiszen az ember az egyik felekezeti, egyházi kötelékből került át a „szabadon választottba”. A felekezeten kívüliség jogilag 1895-től lehetséges volt, ám ezzel csak elenyészően kevés állampolgár élt.⁶⁰

⁵⁹ *Magyarországi Rendeletek Tára*, 1871. 24. §. 446.

⁶⁰ Az 1895. évi XLIII. törvénycikk végrehajtása tárgyában 1896. január 18-án kiadott 56/1896. VKM eln. sz. rendelet a közigazgatási hatóságok köteletségévé tette a felekezetekhez nem tartozók név, lakhely és foglalkozás szerinti folyamatos nyilvántartását, és a kilépésről készült jegyzőkönyvek alapján készített összesítést fel kellett terjeszteni a minisztériumnak. Közli *Magyar Törvénytár. Rendeletek*. CJH/CD, 1–12.

(Ennek okait kereshetjük a felekezeten kívüliekkel szembeni hivatalos negatív diszkriminációban éppúgy, mint a társadalom tradicionális vallási kötődéseinek továbbélésében. Ettől függetlenül az is megállapítható, hogy az egyházi autonómiák átfogták a lakosság egészét, azokból a hívőt csak akkor rekesztették ki, ha olyan cselekményt követett el, amely egyébként is egyházának és vallásának törvényeibe és hitelveibe, tágabb értelemben a keresztény erkölcsökbe ütközött. Az autonómiatagság tehát nem önként választott állapot volt, hanem a felekezethez való tartozás következménye. Ebből adódott az önkormányzati részvétel másik feltételének, az egyház (felekezet) fenntartásához való anyagi hozzájárulásnak a kényszere. Ha valaki az adott, államilag is jóváhagyott szabályzatokban előírt ilyen kötelességek teljesítését elmulasztotta, az nemcsak mint egyháztag, hanem mint állampolgár is negatív diszkriminációra számíthatott.

Ezen túlmenően a fentebb tárgyalt önkormányzati szabályzatokban – a katolikus Státust és az izraelitákét kivéve – *expressis verbis* szerepel az államhatalom, a hatósági közegek igénybevételenek jogossága az egyházi törvények, az egyházi és/vagy önkormányzati vezető testületek határozatainak végrehajtásánál. Az evangélikus egyházalkotmány 5–8. paragrafusai konkretizálják is, hogy ez az állami közreműködés mikor vehető igénybe. Abból indulnak ki, hogy „amennyiben az egyházi testületek saját hatáskörükben hozott rendszabályait, határozataikat és ítéleteiket önhatóságukkal nem foganatosíthatnák, miután az egyház önkormányzata, intézményei és törvényei az állam oltalma alatt állnak, jogositva vannak azok végrehajtása végett az állam közigazgatási hatóságainak segélyét és eljárását igénybe venni”.⁶¹ (Az igénybevétel kérdése leginkább az egyháztagok anyagi szolgáltatásainak, az egyházi adónak a behajtásánál merült fel.) A református egyházalkotmány 4–6. paragrafusai szinte szó szerint ugyanígy fogalmazták meg a hatósági közreműködés jogalapját és lehetőségeit.⁶² A hatóságok igénybevétele az állam és az egyházak közötti koordinációs viszonyból következett. Az állam és hatóságai a törvények által biztosított jogalapon kívül nem avatkozhattak be önhatalmúlag, saját iniciatívájukra az egyházak önkormányzatába. Erre csak az egyházak jogállása és saját alkotmánya adott jogalapot, és azok konkrét igényei szerint volt lehetőség a beavatkozás megvalósulására.

⁶¹ A magyarországi ágostai hitv. ev. keresztyén egyház alkotmánya, 53–54.

⁶² A magyarországi ev. ref. egyház alkotmányos tervezete, 108–109.